



**VISOKA POSLOVNA ŠKOLA
STRUKOVNIH STUDIJA
ČAČAK**

SEMINARSKI RAD

Predmet: Pedagogija

Dijalog u nastavi filozofije

Mentor: _____
Profesor: _____

Student: _____
Br. Indeksa: _____

Mr Vučina ZORIĆ
Filozofski fakultet
Nikšić

Izvorni naučni rad PEDAGOGIJA LXII, 3, 2007. UDK: 371.3
--

DIJALOG U NASTAVI FILOZOFIJE

Rezime: U ovom radu predstavljeni su ključni nalazi istraživanja korišćenja dijaloške metode u nastavi filozofije koje je realizovano u srednjim školama u Nikšiću i Podgorici školske 2004/2005. godine. Poseban akcenat stavljen je na to da li se u odnosu na druge forme nastavnih metoda, pravilnim i raznovrsnim korišćenjem sokratovskih varijanti dijaloške metode, postiže uspješnija realizacija nastave filozofije. Namjera je da se kroz analizu rezultata istraživanja nastavnici filozofije da na uvid jedan od mogućih izbora u nastavnom radu – izbor dijaloške metode.

Ključne reči: nastava filozofije u srednjoj školi, Sokratov dijalog, dijaloški nastavni metod.

Uvod

Poznato je da je sama filozofija starija od bilo koje obrazovne institucije, a znamo i da odavno postoji njeno proučavanje u visokoškolskim ustanovama. Međutim, veoma je interesantno pitanje kako se filozofija »transformisala« u klasičan nastavni predmet za potrebe srednje škole i šta on kao takav sa sobom nosi. Na to kao da ne žele da obrate pažnju ni filozofi, ali ni pedagozi. Ove prve, filozofe, najčešće kao da ne zanimaju taj nivo i forma obrazovanja, koji su nedovoljno »visoki« ili »sposobni« za ozbiljno bavljenje filozofijom, te kao da ne žele da je »skrnave« analizirajući, prilagođavajući i pojednostavljujući je za potrebe srednje škole, smatrajući da je to posao sistematizatora školskog sistema, a sa druge strane, ovi drugi, pedagozi, nezainteresovani su, bojažljivi ili nedovoljno kompetentni da se upuste u taj zahtevan i delikatan problem izbegavajući čak i da proučavaju sa svojih pozicija to evidentno interesantno pitanje.

Filozofija kao nauk ili »nauka« je, kao i mnoge druge, doživela transponovanje i zaživela kao nastavni predmet u srednjoj školi. Postavlja se pitanje kako. Na to se može odgovoriti, između ostalog, uviđanjem načina i forme:

-
1. uvođenja u filozofiju, kao u »nauku« i filozofiju kao nastavni predmet,
 2. same nastave filozofije, tj. njenom didaktičko-metodičkom organizacijom i
 3. analizom udžbenika nastave filozofije u srednjoj školi.

Ovaj rad ograničen je samo na onaj segment nastave filozofije u srednjoj školi koji se odnosi na pitanje nastavne metode, tj. najboljeg i najlogičnijeg načina prezentacije dostignuća filozofije i poučavanja učenika samoj filozofiji. Pretpostavka od koje se polazi u istraživanju je da je sokratovska varijanta dijaloga upravo ona koja omogućava uspešnu realizaciju nastave filozofije. Dakle, dijaloška metoda je jedna od suštinskih elemenata filozofije te bi, u skladu sa tim, ona morala biti neizostavna u nastavi filozofije u srednjoj školi, preuzeta iz filozofije u njenim izvornim oblicima i prilagođena savremenom obrazovnom procesu.

Sam način uvođenja u filozofiju kao nastavni predmet, tj. u samu filozofiju, specifičan je u odnosu na druge nastavne predmete. Jedini način da se shvati šta je filozofija jeste da se filozofira. Uvod u filozofiju zapravo je uvođenje u filozofiranje. »Uvođenje u filozofiju je zapravo poziv: dođi da umujemo i mislimo zajedno – uspinjući se zajedno do istine, dobrote i lepote kao vrednosti« (Kolarić, 2004; 9). Uvod u filozofiju je filozofija o filozofiji, komunikacija i dijalog. Dakle, učenje filozofije značajno se razlikuje od učenja bilo koje posebne nauke. Ova razlika zasniva se na razlici njihovog sadržaja. To nije sve. Ako učenje filozofije može biti filozofsko, ono to može biti i po specifičnoj metodi pomoću koje se ona prenosi, usvaja i razvija. Ipak, nije li filozofska metoda nešto različito od nastavne metode? Ako nije, onda je nastava filozofije isto što i filozofija. A ako jeste? U čemu je razlika između njih? Dijalog kao istraživačka metoda imanentna filozofiji neizbežna je i kao nastavna metoda u realizaciji nastave filozofije. Težnja nastave filozofije jeste u pokušaju oponašanja, tj. korišćenja varijanti ove nastavne metode kao istraživačke.

Sušтина i forma sokratovskog dijaloga

Dijalog kao nastavna metoda može biti prisutan u skoro svim fazama realizacije nastave, kao način prezentacije i pojašnjenja nastavnog sadržaja, faktor interakcije između učenika, nastavnika i sadržaja nastave, provere i procene usvojenih sadržaja, te time uspešnosti nastave filozofije. To je oblik komunikacije, između nastavnika i učenika ili između samih učenika, kojom se razmenjuju iskustva, shvatanja i stavovi o nastavnim sadržajima koji su predmet razmišljanja i istraživanja. U tradicionalnoj nastavi dijaloška metoda se sastoji u tome da nastavnik postavlja pitanja, a učenik odgovara. U savremenoj nastavi dijalog više nije tako jednosmeran i sve više je dvosmeran i višesmeran komunikacija. Dijalog u nastavi filozofije jeste jedna od metoda uvođenja u filozofski način mišljenja i, istovremeno, »pretpostavka onog iskustva o filozofiji za koje se trudimo da ga učenik stekne« (Marinković, 1983; 13). On je istovremeno put problematizovanja, aktuelizacije i sleda pitanja i odgovora, put verifikacije postojećeg i otkrivanja nesaznatog. U zavisnosti od toga šta se konkretno želi postići dijalogom, postoji više različitih varijanti ove nastavne metode među kojima često nema oštrih granica, a njihova primena je efikasnija ukoliko se kombinuju međusobno ili sa drugim nastavnim metodama.

Dijalog kao nastavna metoda razlikuje se od običnog razgovora svojom usmerenošću ka ostvarivanju određenog cilja i adekvatnom pripremom nastavnika. U ovoj pripremi ne predviđaju se samo pitanja koja će biti postavljena učenicima (ili od strane

učenika), već takođe i njihova reagovanja i mogući odgovori, kao i problemi koji se mogu pojaviti tokom dijaloga. Ipak, to ne znači da bi dijalog trebalo da bude krut i pravolinijski, već neusiljen, fleksibilan, živ i dinamičan. Zadatak dijaloga je da podstiče mišljenje učenika i oblikuje sposobnost formulisanja sudova koji se zasnivaju na uverenju koje je dovoljno dobro obrazloženo.

Za primenu ove metode često je neophodno da učenici raspolažu izvesnim podacima i znanjem, doživljajima i iskustvima o materiji koja će se obrađivati. Drugim rečima, dijalog se primenjuje u situacijama kada nova istina logički sledi iz ranije poznate. Dijalog se ponekad primenjuje kada je proučavano pitanje složeno i kad učenici ne mogu da se u njemu snađu ni uz nastavnikovo izlaganje, pri čitanju udžbenika ili izvorne literature. Ova metoda primenjuje se kad učenici imaju primere o nekom pitanju i kad je pogodno proučavati novo počinjući od analize tih fakata.

Uspeh dijaloga u velikoj meri zavisi od pravilnog određivanja njegove teme i konkretnog nastavnog zadatka. Vrlo je važno da se formulacija teme predoči učenicima, tj. kakve korake oni treba da čine u ovladavanju problemom. Shvatanje zadatka budućeg rada priprema učenike za njegovo uspešno rešavanje i sprečava greške, lutanja i zablude. Nakon određivanja teme razgovora, osnovnog materijala za dijalog i njegovog logičkog plana, uspeh u primeni ove metode zavisi od sadržaja i karaktera nastavnikovih i učenikovih pitanja, a takođe i od toga kakvi se zahtevi postavljaju pred učenikove odgovore. Nastavnikovo, ali još više i učenikovo pitanje jeste važan nastavni instrument.

Da bi se dijaloška metoda uspešno primenjivala u nastavi filozofije, potrebno je, između ostalog, znati: uslove primene, karakteristike pravilno postavljenih pitanja i način postavljanja pitanja. Nepromenljivi uslov za primenjivanje ove metode u nastavi jesu učenikova znanja i predstave, koje su stečene ličnim iskustvom i prethodnim nastavnim radom, a koje su polazni oslonac za dijalog. Dijalog omogućava nastavniku da podstakne misaone aktivnosti učenika, a istovremeno, na osnovu njihovih odgovora i pitanja, on proverava celishodnost postavljenih pitanja i opravdanost svojih postupaka u nastavi. Na osnovu toga, nastavnik je u mogućnosti da prema potrebi unosi neophodne korekcije u pogledu dopune, obima i dubine gradiva koje se obrađuje.

Sokratovski dijalog podrazumeva ravnopravnu, tolerantnu, demokratsku i na razmišljanju, empiriji i kritici zasnovanu komunikaciju nastavnika i učenika i učenika između sebe, koji uz analizu, sintezu i evaluaciju, pitanjima i odgovorima, zajednički razmatraju konkretne probleme, verifikuju postojeće i otkrivaju nesaznato, te na heuristički i razvojni način ulaze u sadržaje i probleme filozofije. Sokratovski dijalog je označen i kao heuristički, razvojni dijalog, jer ga karakteriše postavljanje problema i postepeno vođenje učenika do rešenja, otkrivanja, novog saznanja. Ovde se učenik usmerava da samostalno traži rešenja gde se objedinjuje učenje i istraživanje. Učenici se dovode u situaciju koja se približava procesu filozofskog i naučnog saznanja. Sve ovo podstiče njihovu samostalnost i aktivnost, usmerenost ka cilju, razvoj logičkog mišljenja. Dijalog je, prema tome, u funkciji misaonog aktiviranja učenika. On se ne može svesti samo na postavljanje pitanja od strane nastavnika. U razvojnom dijalogu smenjuju se nastavnikova i učenikova pitanja. I upravo ova poslednja imaju suštinski značaj za dijalog, dok se nastavnikova pitanja svode na usmeravanje, korigovanje, dopunjavanje, onda kada učenikova pitanja nisu dovoljna ili ako ne vode cilju koji je postavljen. Za dijalošku komunikaciju posebno je važna sumnja, opovrgavanje, primedba, prigovor, ukazivanje na protivurečnosti. Takav dijalog rađa novo znanje.

Sokratov metod saznavanja je dijalektika: kretanje (istraživanje) u oblasti mišljenja usaglašavanjem različitih i protivrečnih stavova. Imanentno je samosaznanje kao cilj dijalektike, pa je, s tim u vezi, Sokrat ukazivao na nedostatke u znanju drugih, otkrivao greške u njihovim shvatanjima i tvrdnjama, razdirao korene privida i tako otvarao pravi put ka saznanju istine i moralnih načela. Ovaj put ima tri stupnja (tj. dve varijante sokratovskog dijaloga): ironija, majeutika i definicija pojma.

Najjače Sokratovo »oružje«, tj. lukavstvo uma jeste *ironija*, kojom on metodski raščičava teren za istraživanje istine. »Sokratova ironija, koju Aristotel naziva induktivnim argumentima, zapravo je ono što mi danas podrazumevamo pod izrazom kritika« (Kolarić, 2004; 23). Do istine se dolazi stalnim zapitkivanjem. Filozof zahteva za dijalog poželjan kratak odgovor, te su sokratovska pitanja tako i formulisana da iziskuju kratke i precizne odgovore, a svojom prirodom kao da vode zaplitanju u protivrečnosti partnera u dijalogu. Rečima (a ne pojmovima), »iskrivljenim prividom istine«, stvara se kod neznalica privid, tako da »privid privida« stupa na mesto istine. Na taj način ono verovatno je samo prividno, opsenarsko. Za nju je karakterističan stav Sokratovog sagovornika koji misli da zna, a saznaje da ne zna.

Drugi element ili varijanta sokratovskog dijaloga jeste *majeutika* (babička veština). Ona podrazumeva da se većim postavljanjem pitanja i pretpostavljanjem pomaže sagovorniku da »porodi« pravo znanje (ono koje je opšte i nužno), koje je duboko sakriveno u njegovoj »duši«. To nije metoda sećanja već logičkog istraživanja gde imamo dovoljno fragmentarnog znanja, ali zbog nedostatka analize ne koristimo ono što znamo. Ona je metoda traganja i razvoja logičke doslednosti. Fragmentarno i u obrisima valja saopštavati znanja učenicima čim bi zapretila opasnost da razgovor bude prazan. Samo dobar nastavnik može pomoći učeniku da misli spontano, bez sile, da se »porodi«, tj. »probudi« znanje, pri čemu, kada je to potrebno, većim postavljanjem pitanja i nudenjem potpitanja, sugestija i mogućih odgovora pomaže pri otkrivanju poželjnih zaključaka, bez toga da mu se oni u gotovom obliku saopštavaju ili nameću.

Pri dubljem analiziranju vidi se da se onaj momenat sokratovskog metoda od kojeg je obično dijalog počinjao sastoji u ovome: pošto je Sokratu stalo do toga da u čoveku probudi mišljenje, on teži da kod sagovornika izazove sumnju u njegove pretpostavke, a nakon što mu je vera pokolebana, on je »nagnan« da ono što jeste traži u samom sebi. On čini da ljudi iz onoga što smatraju istinitim sami izvuku konsekvence pa da tako uvide kako u tome protivreče nečem drugom što za njih, kasnije u razvoju dijaloga, predstavlja (isto) vrlo pouzdano načelo. To je zapravo metoda immanentne (samo)kritike, kojom je sagovornik, uz Sokratovu pomoć, pretraživao vlastito mišljenje čisteći ga od svega onog što se u njemu na koherentan i konzistentan način nije uklapalo. Sokratova metoda odlikuje se time što je sagovorniku ponosnom na svoje obrazovanje, mišljenje i stavove, živo predočio da je uvid u vlastito neznanje početak znanja. Vindelband ističe da se s time započinje ozbiljno, u zajedničkom razmišljanju, prelaženje na određenje pojma, a preuzimanjem vodstva u razgovoru, i dovođenje sagovornika korak po korak do jasnijeg neprotivurečnog razvitka njegovih vlastitih misli.

Zahtev »spoznaj samoga sebe« koji je trajno vredeo za svakoga i po kojem je svako mogao i morao tražiti istinu u sebi, pre svega sam, iako i uz nečiju pomoć, bio je zahtev za samovaspitanjem i moralnim samorazvitkom, koji ne bi imao smisla da nije polazio od pretpostavke da je svako načelno sposoban za samospoznaju. To znači da su se pred svima postavljali ne samo određeni praktični zahtevi (da moralno deluje), nego

i odgovarajući teorijski zahtevi (da bude spoznajno aktivan, tj. da traži istinu), bez kojih bi oni prvi bili besmisleni.

Filozofija po Sokratu počinje tada kad se čovek nauči da sumnja, a naročito onda kada počne sumnjati u sopstvene dogme i aksiome. Suprotno skeptičkom relativizmu sofistike, on tvrdi da istina postoji i kada se ne zna, a može se otkriti pomoću uma, tj. istraživanjem i preispitivanjem. Sokratova veština u vođenju dijaloga izražena je u spretnom pozivu na komunikaciju i saradnju.

Majeutikom u planski vođenom razgovoru dolazi se do definicije određenog pojma koji se ne može zasnivati na varljivim ljudskim opažanjima. Ishod sokratovski vođenog razgovora jeste istinsko znanje, tj. definisanje sadržaja pojma od kog se u metodski vođenom razgovoru pošlo. Zbog toga što je tragao za onim opštim u pojedinačnom, Aristotel Sokrata naziva osnivačem pojmovne filozofije.

Predmet i pretpostavke sokratovskog dijaloga

Sokratovski dijalog je specifična metoda, postupak sticanja znanja, način traganja i istraživanja istine. Zbiva se tamo gde sagovornici, zajedničkim naporom, nastoje da predmet razviju, da do njega tek dođu, ovladaju znanjem i pojmom o njemu. Podrazumeva kretanje (istraživanje) u oblasti mišljenja, preispitivanjem i usaglašavanjem različitih, pa i protivrečnih stavova.

Sokratov dijalog nije razgovor kojim se prenosi neko već postojeće, dato znanje (ali može biti!). On je metoda traganja za znanjem. Sokrat se upušta u dijalog ne samo zbog samog objašnjenja, tj. on ne raspravlja o njemu. On ne suprotstavlja sagovorniku neko svoje objašnjenje i ne pristupa dijalogu sa nekog posebnog stanovišta. Dijalog počinje tako što se Sokrat postavlja na stanovište svoga sagovornika, tako da on ovde nije oponent, nije onaj koji protivureči. Stavljajući se na sagovornikovo stanovište, on postaje njegov sagovornik. On nema nameru da svoga sagovornika savetuje ili poučava, a takvu nameru ne može ni imati, jer bi ona pretpostavljala znanje, a ono nedostaje obojici sagovornika. Zato oni moraju zajedno da tragaju za njim. Razgovor u kome se raspravlja, tj. sokratovski dijalog, zbiva se tamo gde sagovornici, zajedničkim naporom, nastoje da predmet razviju, da do njega tek dođu, ovladaju znanjem i pojmom o njemu.

Sokrat je težio da dođe do znanja. Postojanje znanja, pak, podrazumeva postojanje onoga što se zna. Taj predmet znanja, to što se zna, ne čine pojedinačni predmeti, pojave. Prema Sokratovom mišljenju, predmet znanja jesu pojmovi: znati nešto znači znati njegov pojam. Znanje, međutim, nije nešto što je dato, što bi moglo da se jednostavno odnekud preuzme, zadrži za sebe, pa onda, možda, i drugima prenese. Ono mora da nastane, ali ni ovo nastajanje ne dešava se samo od sebe. Zato oni koji teže da znaju moraju da ulažu stalni napor, moraju da se trude da ovladaju saznavanjem i znanjem.

Iz pregleda Platonovih sokratovskih dijaloga stiče se jedinstvena slika Sokrata i sokratovske dijaloške metode. Filozof u njima ne savetuje i ne poučava. On ne prenosi nikakvo znanje koje je prethodno na neki način stekao. Ne nastoji da odredi prirodu sopstvene mudrosti. Sokrat polazi (pogotovo u saznavanjima etičkih pojmova) od određenih životnih prilika svojih sagovornika, od njihovih interesovanja, želja i stavova. Njegovo pitanje je pre reakcija na neku izjavu, stav, mišljenje onoga sa kim se on upušta u raspravljanje.

Sokratovi sagovornici o određenom problemu imaju različita mišljenja. I ne samo to. Sagovornik, tokom raspravljanja, o jednom problemu iznosi različita mišljenja, tj. menja početna mišljenja tako da uvažava prigovore koje im filozof upućuje. Na taj način, menjanje mišljenja nosi pečat sokratovskog dijaloga. Ovo menjanje odvija se najčešće tako što predstavlja vraćanje na polaznu pretpostavku. Pošto se ona već osporila, to vraćanje ne donosi nikakav rezultat sem ako se ne sastoji u osvešćenju neznanja (što se i dešava). Još je jedna razlika u predmetu o kome se na ovaj način razgovara. Predmet raspravljanja nisu različita mišljenja, već problem istinitosti ovih mišljenja; ono počinje pitanjem da li je određeno mišljenje o određenom predmetu istinito ili nije. Ono u sebi nosi sumnju u istinitost datog mišljenja, a gde je sumnja tu je verovatno i neznanje. Ovo neznanje je početak, a ne predmet raspravljanja. Svest o neznanju prožima celo raspravljanje i ustaljuje se (najčešće) kao njegov rezultat. Ipak, ovo neznanje istine prisiljava da se istina traži jer se njeno postojanje pretpostavlja. Na osnovu ove pretpostavke raspravljanje je moguće, iako ono najčešće ne otklanja neznanje, već pojačava svest o njemu.

Konkretizacija sokratovske dijaloške metode

Naravno da je iluzorno davati egzaktnu i u svakom trenutku nastavnog procesa programiranu instrukciju o primeni sokratovske dijaloške metode, ali se nastavnicima mogu dati određena usmerenja kao uputstva koja mogu pomoći prilikom njene realizacije. Polazna pretpostavka kod upotrebe sokratovske dijaloške nastavne metode jeste i njena suštinska karakteristika – isprepletanost sa dijalogom kao istraživačkom, kritičkom i stvaralačkom metodom u samoj filozofiji. Dakle, ovo je svojevrsan spoj dijaloga kao takvog i dijaloga kao nastavne metode u jedan specifičan modalitet i kvalitet. Bez tog spoja dijalog u nastavi filozofije nije razvojni. On je razvojni i u kontekstu opšteg i što potpunijeg razvoja ličnosti učenika, nastavnog procesa, interpersonalnih odnosa itd. Takođe, dijalog mora da prati sam razvoj, tj. put i tok nastave i nastavnog gradiva. Njegova posebna karakteristika je futurološka dimenzija, tj. efekti posle završetka nastave i pozitivne posledice koje ostavlja kod učenika.

Sokratovski dijalog se uspešnije odvija i postiže bolje efekte uz integraciju dijaloških formi, raznovrstan izbor nastavnih sadržaja, pristupe nastavnim sadržajima, oblike rada, nastavne metode, proveravanje znanja, nastavna sredstva i učenika u centru nastave. Njega (bi trebalo da) karakterišu: fleksibilnost, prilagodljivost, spontanost, motivacija, radoznalost, aktivnost (emocionalna i intelektualna), problematizovanje, maštovitost, pretpostavljanje, otvorenost, tolerancija, poverenje, psihološka i logička struktura, upućenost na razvoj ličnosti svih učenika, istraživački i kritički duh, razumevanje i transfer stečenih znanja, čuđenje, primat pitanja, itd. Sokratovski dijalog može se analizirati i posmatrati preko njegovog uticaja na pospešenja: kvantiteta i kvaliteta znanja, kritičkog mišljenja učenika, motivacije učenika, odnosa prema nastavnom predmetu, aktivnosti učenika, odnosa između učenika i nastavnika i samih učenika itd.

U sokratovskom dijalogu centralno mesto zauzima nastavnikovo ili učenikovo postavljanje problema i pitanja, koje pokreće učenike u otkrivanju novog. Ovde je važan karakter otkrivanja. Pitanja donose nove spoznaje. Ona sadrže deo poruke koju odgovor upotpunjuje. Pitanja su nedorečena, a odgovori neizvesni. Tehnika sokratovskog dijaloga, tj. izbor pitanja, zavisi od prirode nastavnih sadržaja, učenikovih sposobnosti, ciljeva i zadataka koje treba ostvariti. Sokratovski dijalog podrazumeva najčešće pro-

blemska, alternativna, orijentacijska (usmeravajuća), perspektivna (ona koja sigurnije vode ka cilju) i uopštena pitanja (zahtevaju širu razradu i obrazloženja).

Jedna od funkcija pretpostavljanja koju može imati u nastavi filozofije jeste i otkrivanje mogućih rešenja, tj. odgovora na pitanja ili probleme, a sam čin otkrivanja usko je povezan sa razvijanjem mašte i interesovanja učenika. U pedagoškom kontekstu, otkrivanje nije samo intelektualni akt, već i emocionalni, voljni, motivacioni, uz sticanje samostalnosti i odgovornosti. Razmatrajući važnost otkrivanja novog u nastavnom procesu Slavko Krkljuš (Krkljuš, 1977; 108) ističe da se većina istraživača slaže da okosnicu pedagoškog vođenja u otkrivanju čini dijalog kao nastavna metoda. I baš taj akt, čiji je verbalni izraz »heureka«, predstavlja plodonosan kraj induktivnog puta u nastavi u kojoj dominira pomenuti oblik dijaloga.

U sokratovskoj dijaloškoj metodi pitanja mogu poteći od nastavnika i od učenika. Ta metoda može biti korišćena u velikim grupama, malim grupama, jedan na jedan, ili čak sa samim sobom. Ono što im je svima zajedničko jeste da se nečije misli razvijaju kao rezultat ili posledica upotrebe stimulativnih pitanja. Dijalog, kao i mišljenje samo, ima strukturu da vodi mišljenje od nejasnog ka jasnom, od nerazložnog ka razložnom, od implicitnog ka eksplicitnom, od nedovršenog ka dovršenom, od nekonzistentnog ka konzistentnom, od neartikulisanog ka artikulisanom itd.

Sokratovski dijalog je forma u kojoj se učenici osećaju udobno, razvija im prevashodno verbalnu i interpersonalnu kulturu, što pomaže da se učenici javno eksponiraju, učestvuju u dijalogu i rade kvalitetno na analizi izvornog teksta.

Pitanje je u centru dijaloga. Priroda pitanja nije da se kroz dijalog ide (prevashodno i strogo, ali u vezi sa njima) kroz reference filozofskih teorija, već pre da smeraju na konkretna iskustva jednog ili više učesnika, koja su prihvatljiva za većinu ili sve učenike. Sistematska refleksija kroz ovo iskustvo sadržana je u traganju za zajedničkim sudovima i argumentima. Ako se dijalog oslanja samo na iskustvo i znanja učenika, a ne osigurava logički pravilan put rešavanja postavljenog pitanja, on neće dovesti do adekvatnih zaključaka i neće naučiti učenike da »dobro« misle. Ako je tok dijaloga takav da se ne oslanja na promatranja i iskustvo učenika, pa makar on bio i logički pravilan, njihovo iskustvo, znanja i zaključci imaju čisto verbalni karakter. Vrednost dijaloga određuje se po tome kakvo je njegovo ishodište i kakav je logički put kretanja učenika od neznanja k znanju. Iz prethodno rečenog vidimo da se konkretna životna iskustva učenika, u kontekstu sadržaja ili teme nastave filozofije, mogu iskoristiti za razvijanje dijaloške komunikacije. Ta životna iskustva mogu se nazivati problemima, pa tako i dijalog problemskim.

Kako bi se još mogao voditi problemski dijalog? Posle iznošenja određenog opšteg problema, učenici bi trebalo da određeno vreme razmišljaju i međusobno razgovaraju o tome. Oni daju svoje dopunske teme ili stavove i pitanja o tom problemu. Nastavnik sluša njihovu međusobnu konverzaciju i pravi beleške. Na osnovu ovog malog istraživanja on može da izabere i iznese pitanja ili razmišljanja učenika koja bi bila zajednička svima ili većini, tj. odnosila bi se na problem i aktivirala bi učenike. Takođe, nastavnik može te ideje da ilustruje i potkrepi prikladnim primerom, pisanim dijalogom, pričom, fotografijom, slikom, crtežom i sl. Svaka situacija može da sadrži lična i socijalna suprotstavljanja i ta neslaganja mogu biti veoma važna za učenike.

Takođe, nastavnici mogu započeti serijom induktivnih pitanja koja vode i pomeraju dijalog od konkretnosti ka analitičnosti. Problemski pristup upućuje učenike da odrede problem, razumeju kako se on odnosi na njih, određuju uzroke, uopštavaju ih

na druge slučajeve i konačno predlažu tj. pretpostavljaju alternativna rešenja. Odgovornost nastavnika u takvom dijalogu je u tome da koristi razmišljanja i govor učenika kao osnovu za razvijanje kritičkog razumevanja.

Kao što su pitanja i odgovori neophodni u dijalogu, tako bi trebalo da je i aktivno slušanje i mišljenje ono što ga prati. Utvrđeno je da se pažljivim slušanjem onoga što se govori dolazi do dvostrukog saznanja: prvo, proveravamo da li se izloženo slaže sa sistemom naših znanja i ubeđenja, i drugo, da li iznosi nešto novo, nešto što nismo ranije znali. Za razvoj nije bitno da li prihvatamo nečije kazano već nas to kazano motiviše da se usmerimo ka traganju za istinom, tj razvojem. Razvoj zahteva spremnost za slušanje i otvorenost prema svim izvorima saznanja. Slušati šta drugi kažu i biti otvoren ne znači naivnost, već čvrsto opredeljenje da se sve podvrgne proveru, raspravi, ali bez predrasuda i unapred formiranih ubeđenja. U skladu sa ovim, Džon Štajnbek ističe da je sposobnost da danas možeš da misliš drugačije nego što si mislio juče jeste ono po čemu se pametni razlikuje od glupog. Slušanje je veština kojom treba ovladati u procesu učenja. Ono je u tesnoj vezi sa mišljenjem. Dobro slušanje je aktivna i dinamična vežba pažnje i mišljenja.

Sokratovska forma dijaloga može biti veoma aktivirajuća za sve učenike u razredu i samog nastavnika. Ona podrazumeva ravnopravnu, tolerantnu, demokratsku, na empiriji i kritici zasnovanu komunikaciju između nastavnika i učenika i između samih učenika, koji uz analizu, sintezu i evaluaciju, pitanjima i odgovorima, zajednički razmatraju konkretne probleme, te heuristički i razvojno upoznaju sadržaje nastave filozofije. »Sadržajno-razvojni pristup se ne bavi usvajanjem pojma u njegovom gotovom obliku, već se oslanja na specifičnu delatnost učenika koja sadrži odgovarajuće načine radnje na osnovu kojih je moguće otkriti sadržaj pojma« (Šaranović-Božanović, 1989; 89) Osim toga, takav način saznanja omogućava formiranje sposobnosti za učenje i samobrazovanje.

Sokratovska dijaloška metoda usmerava učenike da sami traže rešenja postavljenog problema, naročito primenom induktivnih postupaka. Ova metoda može da podrazumeva izlaganje nekog znanja onim redom i načinom kako se do njih dolazilo. Rešavanje problema može se podstaknuti, a traganja tokom dijaloga obogatiti primenom različitih nastavnih materijala ili tehničkih sredstava. U takvim slučajevima dolazi do pojavljivanja novih činjenica koje zahtevaju odgovarajuća upoređenja i suprotstavljanja sa postojećim.

Dobre strane sokratovskog dijaloga jesu i u tome što ima velike mogućnosti da upravlja traganjem učenika, njihovim usmeravanjem i postepenim dovođenjem do pravog rešenja. Pojam istraživanja je mnogo značajniji od pojma učenja. To znači da se učenje može shvatiti kao način spoznavanja u kojem je ponekad prisutno i istraživanje. Učenici bi trebalo da se dovode u uslove koji se po svom karakteru približavaju procesu filozofske i naučne spoznaje. To se postiže tako da se na dovoljno složenoj materiji zasnivaju spoznajni zadaci istraživačkog karaktera, pri čemu se nameće nužnost da se postave hipoteze za rešenje novih spoznajnih zadataka.

Za uspešnije i obuhvatnije realizovanje programa nastave filozofije potrebno je organizovati i filozofske sekcije, tribine, rasprave, u kojima bi učenici kroz ravnopravan i slobodan dijalog mogli ispoljiti interes i samostalnost za misaonu elaboraciju i istraživanje određene filozofske problematike.

Predznanja, tj. pretpostavke, jesu podloga sokratovskog dijaloga, koji polazi od određenih životnih iskustava, interesovanja, želja i stavova učenika. Pre traganja za

znanjem, učenici već imaju neko predznanje, neko ubeđenje koje oni smatraju neproblematičnim, bilo zato što ga još nisu preispitali, bilo zbog toga što pretpostavljaju da to i nije potrebno. Nastavnik želi, zajedno sa učenicima, da ispita da li su ona istinita. Dakle, želja je da se dođe do istine, do definicije pojma, do odredbe onoga što dato mišljenje podrazumeva. Posle ispitivanja koje je pokazalo da određena ubeđenja nisu izdržala kritiku, učenik udovoljava ovoj želji time što iznosi novo mnjenje, koje zatim menja, preformuliše i uvodi u raspravu neko novo. Na taj način, menjanje mišljenja nosi pečat sokratovskog dijaloga. Nastavnik i sam izriče poneko mišljenje o datom problemu, ali ne i svoje; on ne savetuje i ne poučava. Ta mišljenja može da opovrgava, i uz pomoć samih učenika, time što pokazuje neopravdanost njihovih posledica, a tako se pokazuje da su ta mišljenja neistinita. Dakle, dijalog se produžava dok se ne dođe do znanja. Ono nije samo metoda kojom se dekonstruiše mnjenje, već ono uključuje u sebe i konstruktivno otkrivanje znanja. A da bi ovo otkrivanje znanja moglo uopšte da počne, njemu mora da prethodi sokratovska svest o neznanju. Učenicima ova svest nije data, već do nje tek moraju da dođu, a to se zbiva preispitivanjem njihovih mnjenja.

U sokratovskom dijalogu centralno mesto zauzima učenikovo ili nastavnikovo postavljanje problema i pitanje koje pokreće učenike u otkrivanju novog. Ono što im je zajedničko jeste da se misli razvijaju, u velikoj meri, kao rezultat ili posledica upotrebe stimulativnih pitanja. Sokratovski dijalog nije niz pitanja i odgovora koja počinju od nastavnika i njime se završavaju (nastavnik uvek pita, učenici uvek odgovaraju), jer u tom slučaju pitanja postavlja nastavnik koji već zna odgovore, što u suštini nije logično ni logika sokratovskog dijaloga. Na taj način ovakav dijalog vodi formalizmu. Pitanja prevashodno treba da postavljaju oni koji traže odgovore, tj. učenici. Razgovor pokreće učenik ili nastavnik, učenici prihvataju osnovnu ideju i uključuju se u njegov tok, postepeno proširujući krug učesnika. Na taj način, posredstvom ove metode, učenici se aktivno uključuju u proces sticanja znanja pa i sami postavljaju pitanja i na njih odgovaraju. Ovde je važan karakter otkrivanja. Pitanja donose nove spoznaje i sadrže deo poruke koju odgovor upotpunjuje.

Metodološki okvir istraživanja

Često se ističe nepotrebnost, slabosti i nedostaci nastave filozofije i tradicionalne šeme rada u našim srednjim školama. Zato se oseća potreba da se preispita i unapredi realizacija nastave filozofije. Da bi se ostvarili ciljevi unapređivanja nastave filozofije, potrebno je, između ostalog, koristiti metode koje dozvoljavaju što veću slobodu, samostalnost učenika i često ih dovode u situaciju da stvaralački učestvuju u nastavi te samostalno pronalaze puteve saznanja i rešenja problema. Zato je potrebno istražiti efikasnost (starih) novih puteva i postupaka u nastavi filozofije. Pred nas se postavlja sledeći problem istraživanja: koliko sokratovska varijanta dijaloške nastavne metode može da utiče na uspešnu realizaciju nastave filozofije?

Cilj istraživanja koje smo realizovali bio je da utvrdimo da li korišćenje dijaloške metode, a posebno sokratovske varijante dijaloga, utiče na uspešnu realizaciju nastave filozofije, u pogledu nivoa stečenih znanja učenika, i da se ispituju stavovi učenika i nastavnika o dijaloškoj nastavnoj metodi

U istraživanju smo pratili da li se grupe nastavnika i učenika koji realizuju nastavu filozofije zasnovanu na dijaloškoj nastavnoj metodi, sa posebnim akcentom na

sokratovskim varijantama (eksperimentalna), i grupa nastavnika i učenika koja radi prema tradicionalnom načinu rada (kontrolna) razlikuju u:

- ostvarivanju dimenzija nastave (nastavni sadržaji, tip časa, način proveravanja znanja, pristup nastavnom sadržaju, oblik rada, nastavne metode, forme dijaloga, komunikacija u nastavi od strane nastavnika, komunikacija u nastavi od strane učenika i nastavna sredstva);
- nivoima stečenih znanja (ukupno znanje i razumevanje sadržaja nastave filozofije, nivo pamćenja činjenica, viša forma, tj. shvatanje ili nivo razumevanja, najviša forma, tj. viši nivo razumevanja, primena, analiza, sinteza i evaluacija znanja i sadržaja iz filozofije);
- stavovima i mišljenjima učenika o dijaloškoj metodi (o njenoj važnosti za nastavu filozofije, uticaju na odnos prema nastavnom predmetu Filozofija, po pitanju efikasnosti te nastavne metode, o uticaju te nastavne metode na motivaciju učenika u nastavi filozofije i na ostvarivanje korelacije nastave filozofije u vezi sa drugim nastavnim predmetima i konkretnim životnim situacijama.); i
- stavovima i mišljenjima nastavnika o dijaloškoj metodi (o njenoj specifičnosti, važnosti i dominantnosti u nastavi filozofije, uticaju na sticanje veće količine znanja učenika, na nivo razumevanja, tj. kvalitet i mogućnost transfera usvojenih znanja u nastavi filozofije, pospešenja razvijanja kritičkog mišljenja učenika, mogućnosti pozitivnog uticaja na razvijanje unutrašnje motivacije, pobuđivanja radoznalosti, zadovoljenja interesa učenika, mogućnosti pozitivnog uticaja na stepen aktivnog učešća učenika u nastavi filozofije, mogućnosti pozitivnog uticaja na odnos između učenika i nastavnika i stav učenika prema nastavnom predmetu Filozofija).

U istraživanju smo koristili eksperimentalni metod i to eksperiment sa dve paralelne grupe, od kojih je jedna eksperimentalna (unos se novi vaspitno-obrazovni postupak), a druga kontrolna (radi se na uobičajen način). U nastavi određenih odeljenja namerno je izazivana pojava (korišćenje sokratovske forme dijaloške metode) radi ispitivanja njene efikasnosti, tj. ispitivanja uticaja na uspeh u realizaciji nastave, razvoj sposobnosti i znanja.

Istraživanje je sprovedeno na teritoriji Republike Crne Gore (Nikšić i Podgorica), u prvom polugodištu školske 2004/2005. godine, u 4 srednje škole (2 gimnazije i 2 srednje stručne škole). Obuhvaćeni su i svi dostupni nastavnici filozofije, bez obzira na to da li su posmatrani njihovi časovi ili ne. Od ukupnog broja nastavnika filozofije (60), u uzorak je ušao 31. Testovima znanja obuhvaćeno je u eksperimentalnoj grupi 174, a u kontrolnoj grupi 171 učenik.

U istraživanju su primenjene sledeće tehnike i instrumenti:

- a) sistematsko posmatranje (lista posmatranja, ček lista);
- b) anketiranje (anketni list);
- c) postupci procenjivanja i prosuđivanja (skala stavova);
- d) utvrđivanje nivoa stečenih znanja učenika (test znanja).

Ključni rezultati istraživanja i njihova interpretacija

Rezultati istraživanja u domenu snimanja dimenzija nastave

Protokol snimanja dimenzija nastave bio je osnova postupka sistematskog posmatranja. Predviđeno je da protokolom bude praćen po jedan čas nedeljno u svakom

odeljenju (u trajanju od 45 minuta). Na taj način snimljena su ukupno 132 nastavna časa.

Na osnovu statističke obrade i analize dobijenih rezultata pokazalo se da u odnosu na kolege koji rade na tradicionalan način, nastavnici koji nastavu filozofije baziraju na dijaloškoj nastavnoj metodi, sa posebnim akcentom na sokratovskoj varijanti, u značajno većoj meri:

- biraju sadržaje nastave u skladu sa interesovanjima učenika, uključujući i sadržaje van propisanog nastavnog programa,
- raznovrsnije, češće i sistematski obnavljaju gradivo sa učenicima,
- sprovode pismeno-usmeni način proveravanja i vrednovanja znanja učenika,
- praktikuju grupni oblik rada,
- koriste nastavne metode diskusije, izvorne tekstove i pisane radove,
- razvijaju liberalne oblike komunikacije sa učenicima i
- raznovrsnije koriste nastavna sredstva.

Ipak, potvrda određenih hipoteza u domenu snimanja dimenzija nastave jeste samo opravdanost pretpostavljenih propratnih obeležja realizacije eksperimentalnog faktora, tj. kvalitetne upotrebe sokratovske varijante dijaloške nastavne metode, ali nikako presudna, konačna i jedina merodavna potvrda njenih pozitivnih efekata na uspeh učenika, tj. na uspešnu realizaciju nastave filozofije. Potvrđene hipoteze samo potvrđuju pretpostavljene kriterijume za uspešnu realizaciju navedene forme dijaloške nastavne metode, a ona se merodavno može potvrditi najviše u domenu ispitivanja postignuća učenika u nastavi filozofije.

Rezultati istraživanja u domenu postignuća učenika

U korišćenom testu sadržane su oblasti, tj. nastavne teme, *Određenje filozofije* i *Antička filozofija*. Sam postupak sastavljanja testa znanja vođen je namerom da bude raznovrstan, precizan i u skladu sa nastavnim programom. Test je sadržavao 26 pitanja različitog tipa (iz skoro svih nastavnih jedinica), a većina njih je u sebi sadržavalo više elemenata, tj. potpitanja.

Pokazalo se da, u odnosu na tradicionalan način realizacije nastave, učenici sa kojima su nastavnici filozofije koristili dijaloški nastavni metod, sa posebnim akcentom na sokratovskoj varijanti, ostvaruju značajno veći uspeh, tj. kvalitet i kvantitet znanja, i to:

- ukupno gledano,
- kada je u pitanju znanje nastavnog gradiva u višoj formi, tj. shvatanja ili nivoa razumevanja i znanja i
- kada je u pitanju znanje nastavnog gradiva u najvišoj formi, tj. viši nivo razumevanja, primene, analize, sinteze i evaluacije znanja iz filozofije.

Međutim, nije potvrđena hipoteza da učenici eksperimentalne grupe ostvaruju veći uspeh u zadacima koji imaju najniži nivo (pamćenja činjenica), tj. pokazane razlike u znanjima na ovom nivou između eksperimentalne i kontrolne grupe nisu bile statistički značajne.

Rezultati istraživanja u domenu ispitivanja stavova učenika

Pomoću skale stavova i upitnika ispitano je mišljenje obe grupe učenika o dijaloškoj nastavnoj metodi i njenom uticaju na realizaciju nastave filozofije. Učenici eksperimentalne grupe su, značajno više nego učenici kontrolne grupe, isticali da je: dijalog neophodan za kvalitetnu nastavu filozofije, specifičan u nastavi filozofije u odnosu na druge nastavne predmete, nije svejedno kakav je ili kakva je forma dijaloga, velika važnost razumevanja i razmene mišljenja u odnosu na reprodukciju gradiva, da je dijalog uz druge faktore neophodan za razvijanje kritičkog mišljenja, te da se odnos učenika prema nastavnom predmetu Filozofija gradi u samoj komunikaciji tokom nastave. Takođe, oni u značajnoj meri imaju pozitivniji odnos prema ovom nastavnom predmetu, mišljenju da je dijaloška nastavna metoda važna jer se postiže efikasnost u utvrđivanju pređenog gradiva i razjašnjavaju se nejasnoće, zatim ističu da se dijalogom u nastavi filozofije utiče na motivaciju i interesovanje učenika, navode stav da se kroz dijalog najbolje doživljava i razumeva filozofija, čiji sadržaji sami uz dijalog motivišu i bude interesovanje i da dijalog utiče na aktivnost učenika, a da se sadržaji nastave filozofije dovode u vezu sa drugim nastavnim predmetima i konkretnim životnim situacijama.

Učenici kontrolne grupe su, u značajno većoj meri nego učenici eksperimentalne grupe, isticali da: motivacija učenika zavisi samo od sadržaja nastavnog predmeta Filozofija i da nastavna sredstva ne mogu uticati na kvalitet nastave.

Učenici obe grupe ispitanika gotovo su potpuno saglasni, tj. ne postoje značajne razlike, u stavovima da: aktivnost učenika ne zavisi samo od komunikacije sa nastavnikom i da odnosi nastavnika i učenika moraju biti važni za uspešnost nastave filozofije. Imali su približno isto mišljenje u tome da im najviše odgovara usmena provera i vrednovanje znanja, da je dijaloška nastavna metoda važna za uspešnu realizaciju nastave filozofije, dijalog i aktivnost učenika su, s obzirom na nastavu i sadržaje filozofije, povezani i neophodni, dijaloška metoda utiče na veći nivo razumevanja, tj. kvalitet i mogućnost transfera usvojenih znanja, te da se usled korišćenja dijaloške nastavne metode odnos između učenika i nastavnika bazira prevashodno na otvorenosti, poverenju i toleranciji.

Rezultati istraživanja u domenu ispitivanja stavova nastavnika

Pomoću skale stavova i upitnika ispitano je mišljenje i nastavnika o dijaloškoj nastavnoj metodi i njenom uticaju na ukupnu realizaciju nastave filozofije. Pošto u ovom slučaju nema eksperimentalne i kontrolne grupe, očigledno je interes bio da ispitamo opšte stavove nastavnika filozofije o dijaloškoj nastavnoj metodi.

Pokazalo se da su nastavnici u značajnom stepenu saglasni u stavovima da je dijaloška nastavna metoda specifična u nastavi filozofije u odnosu na druge nastavne predmete, da je bez razumevanja i razmene mišljenja besmislena reprodukcija gradiva nastave filozofije, zatim da kritičko mišljenje učenika ne može biti prepreka u nastavnom procesu i da dijaloška metoda može da utiče na aktiviranje i razvoj motivacije. Takođe, moguće je udovoljiti interesovanjima učenika u nastavi filozofije, a odnos učenika prema nastavnom predmetu Filozofija gradi se u samoj komunikaciji tokom nastave, te da aktivnost učenika zavisi i od nastavnika i da su odnosi nastavnika i učenika relevantni za uspešnost nastave filozofije, a da nastavna sredstva mogu da utiču na kvalitet dijaloške nastavne metode.

Nastavnici su uglavnom bili neodlučni u stavu da li je samo važno da postoji dijalog i da nije bitno koja je forma dijaloške nastavne metode u nastavi filozofije. Na osnovu kompletne analize dobijenih rezultata pokazalo se da se nastavnici filozofije o dijaloškoj nastavnoj metodi značajno slažu u mišljenjima o njenoj: važnosti i dominantnosti u nastavi filozofije, uticaju na sticanje veće količine znanja učenika, na veći nivo razumevanja, tj. kvalitet i mogućnost transfera usvojenih znanja u nastavi filozofije i pospešenja razvijanja kritičkog mišljenja učenika, mogućnosti pozitivnog uticaja na razvijanje unutrašnje motivacije i pobuđivanja radoznalosti učenika, mogućnosti pozitivnog uticaja na stepen aktivnog učešća učenika u nastavi filozofije te mogućnosti pozitivnog uticaja na odnos između učenika i nastavnika i stav učenika prema nastavnom predmetu Filozofija.

Zaključci

Rezultati koje smo dobili u ovom istraživanju omogućavaju nam da izvedemo nekoliko grupa zaključaka.

Znanje učenika

Pokazalo se da u situaciji kada se nastava filozofije u srednjoj školi realizuje uz primenu dijaloške metode, sa akcentom na sokratovskim formama dijaloga, postoji znatno veći uspeh u postignućima učenika u odnosu na nastavu koja se realizuje na tradicionalan način. Time je potvrđena osnovna hipoteza istraživanja. Naime, test znanja je pokazao da učenici eksperimentalne grupe u odnosu na kontrolnu ostvaruju veći uspeh kada je u pitanju znanje i nivo nastavnog gradiva u formi shvatanja i razumevanja i kada je u pitanju znanje u najvišoj formi, tj. viši nivo razumevanja, primena, analiza, sinteza i evaluacija, dok u rešavanju jednostavnijih zadataka, u kojima se zahteva poznavanje činjenica (nivo reprodukcije), razlike nisu značajne.

Realizacija sokratovske varijante dijaloške nastavne metode

Posmatranjem se, uz ograničeno zaključivanje, htelo ispitati da li sokratovska varijanta dijaloške nastavne metode utiče i povlači za sobom neke elemente realizacije nastave. Nije bila namera da se određene pojave i njihov stepen ispoljavanja direktno i isključivo pripišu realizaciji sokratovske forme dijaloške nastavne metode, već da se vidi na koje elemente nastave, pri svojoj realizaciji ova metoda može sve da utiče, tj. koje su to dimenzije nastave prikladne i pojavljuju se pri realizaciji ove nastavne metode. Predstavljeni rezultati su pre svega opis, koji prethodi ishodu, rada nastavnika i učenika obe grupe pri realizaciji cilja i zadataka istraživanja. Ishod rada je rezultat rešavanja testa učenika. S obzirom na to da je namera bila da se registruje što više činilaca nastavnog procesa, to je i učinjeno, ali se zaključci u ovom domenu ne smatraju odlučujućim za sam problem istraživanja, već važnim prilikom analize realizacije eksperimentalnog faktora. Eksperimentalni faktor je bio jedina razlika u radu eksperimentalne i kontrolne grupe, ali s obzirom na to da je nastavni proces složen, sokratovski dijalog je svojom realizacijom uticao i na mnoge elemente ostvarivanja nastave. U krajnjoj liniji, ti elementi realizacije eksperimentalnog faktora jesu delimično elementi i preduslovi njegove konkretizacije, tako da se ne može govoriti o više eksperimentalnih faktora.

Naime, pokazalo se da nastavnici koji nastavu filozofije baziraju na dijaloškoj nastavnoj metodi, sa posebnim akcentom na sokratovskoj varijanti, prilikom njene realizacije značajno:

- u većoj meri biraju sadržaje nastave u skladu sa interesovanjima učenika i van propisanog nastavnog programa, nego što to čine nastavnici koji rade na tradicionalan način. Time uspevaju da zadovolje i interesovanja učenika i propisane obaveze za nastavnika;

- češće i sistematskije obnavljaju gradivo sa učenicima i u većoj meri koriste pismeno-usmeni način proveravanja i vrednovanja znanja učenika, nego što to čine nastavnici koji rade na tradicionalan način. Dakle, pokazalo se da realizacija sokratovskog dijaloga sa sobom povlači i podrazumeva kvalitetnije i raznovrsnije oblike praćenja rada i proveravanja znanja učenika;

- u većoj meri koriste grupni oblik rada nego što to čine nastavnici koji rade na tradicionalan način. U skladu sa ovim zaključkom nameće se viđenje da je za dijalog grupni rad poput određene vrste mikroklima, tj. razred u malom, pripreme učenika za dijalog ili diskusiju pred celim odeljenjem;

- u većoj meri razvijaju liberalne oblike komunikacije sa učenicima, nego što to čine nastavnici koji rade na tradicionalni način;

- koriste raznovrsnije nastavne metode (diskusije, primene izvornog teksta i metode pisanih radova) i nastavna sredstva, nego što to čine nastavnici koji rade na tradicionalan način. Korelacija dijaloške i ostalih nastavnih metoda, kao i raznovrsno i svrsishodno korišćenje nastavnih sredstava, veoma je važno kako za živost i razvoj samog dijaloga, tako i za ukupnu uspešnu realizaciju nastave filozofije.

Stavovi i mišljenja učenika i nastavnika filozofije o dijaloškoj metodi

Rezultati ispitivanja stavova i mišljenja učenika i nastavnika o dijaloškoj metodi u nastavi filozofije su važni, ali ne i odlučujući po ostvarivanje cilja istraživanja, te im se tako ne može pridati veći značaj nego što oni to zaslužuju. Takođe, postoji mogućnost da su iskazana mišljenja delimično posledica i pretpostavljenih, očekivanih, tj. po njihovom mišljenju za istraživanje poželjnih stavova o dijaloškoj nastavnoj metodi. Sve su to razlozi zbog kojih se o ovim rezultatima mogu donositi samo ograničeni zaključci. Problematično je i koliko je mišljenje učenika merodavno za analizu procesa i rezultata realizacije dijaloške nastavne metode, ali smatramo da je zanimljivo i važno (kad je to već bilo moguće i lako realizovati) obratiti pažnju i na njihovo mišljenje, tj. dobiti i takvu (osim provere znanja) povratnu informaciju i videti da li postoje razlike u stavovima eksperimentalne i kontrolne grupe, kao posledice eksperimentalnog faktora.

Možemo zaključiti da je istraživanje u značajnom stepenu pokazalo da se:

- nastavnici slažu u stavovima i mišljenjima o važnosti dijaloške nastavne metode za nastavu filozofije, njenom uticaju na sticanje znanja učenika, razumevanje, mogućnost transfera usvojenih znanja, razvijanje kritičkog mišljenja učenika, mogućnost pozitivnog uticaja na razvijanje unutrašnje motivacije i pobuđivanja radoznalosti učenika, te mogućnost pozitivnog uticaja na aktivnost učenika u nastavi filozofije;

- učenici i nastavnici slažu u stavovima i mišljenjima o mogućnosti pozitivnog uticaja dijaloške nastavne metode na odnos između učenika i nastavnika. Istraživanje potvrđuje pretpostavku da se kroz dijalog najbolje mogu dostići tolerancija, otvorenost, opuštenost klime u nastavi, poštovanje i ukupan demokratski odnos između učenika i nastavnika, te učenika međusobno.

Učenici koji nastavu filozofije pohađaju baziranu na dijaloškoj nastavnoj metodi, sa posebnim akcentom na sokratovskoj varijanti, u odnosu na kontrolnu grupu, imaju statistički značajno pozitivnije stavove:

- prema toj nastavnoj metodi i njenoj važnosti za nastavu. Dakle, neophodno je kvalitetno, raznovrsno upoznavanje i upražnjavanje dijaloške metode da bi se prema njoj mogao izgraditi (pozitivan) stav;

- prema nastavnom predmetu Filozofija, kao i po pitanju efikasnosti, motivacije i korelacije nastave filozofije u vezi sa drugim nastavnim predmetima i konkretnim životnim situacijama. Ovi zaključci izvedeni su iz rezultata istraživanja i na bitan način nam govore, sa jedne strane, o važnosti dijaloške nastavne metode, a sa druge strane, o tome šta nju čini i konkretizuje u nastavnom procesu.

Možemo zaključiti da u radu nastavnika koji adekvatno realizuje i primereno zasniva nastavu filozofije na sokratovskim varijantama dijaloške metode postoji značajno veća motivacija, aktivnost i razumevanje nastavnog gradiva, a razvijaju se sposobnosti kritičkog, stvaralačkog, kreativnog i problemskog mišljenja, te nivo stečenih znanja učenika. Istraživanje je doprinelo i pozitivnom preispitivanju i kristalizovanju stavova nastavnika filozofije o varijantama dijaloške nastavne metode i njihovoj primeni.

Dijalog je svojstven svim nastavnim predmetima, ali je sokratovska forma dijaloga, sa svim svojim prednostima i nedostacima, prvenstveno imanentna i primerena filozofiji i nastavi filozofije, te tako i nema pretenzije na opšte važenje i upotrebljivost. Pri tom, sokratovski dijalog nije jedina preporučljiva i svemoćna metoda, te ne treba ići u krajnosti pa je poistovetiti sa uspešnom realizacijom nastave filozofije. Ona je samo njen jedan ali vrlo važan element. Ovim istraživanjem hteli smo dokazati da je primena sokratovskih varijanti dijaloške metode u nastavi filozofije moguća i poželjna. Ipak, rezultate treba prihvatiti i razmatrati uz ograničeno zaključivanje zbog same specifičnosti i amorfnosti problema istraživanja i njegovog sprovođenja i kao povod za nova ispitivanja.

Literatura:

1. Aristotel (1988): *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb;
2. Aristotel (1989): *Retorika*, Naprijed, Zagreb;
3. Banović, M. (1954): *O metodici nastave filozofije*, Filozofski pregled (Beograd), br. 3;
4. Blum, B. (1981): *Taksonomija*, Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, Beograd;
5. Đorđević, D. P. (1930): *Filozofska nastava u srednjoj školi*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd;
6. Gvozdenović, S. (1999): *Metodika nastave filozofije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica;
7. Jurić, V. (1974): *Učeničko pitanje u suvremenoj nastavi*, II dio, Školska knjiga, Zagreb;
8. Kolarić, I. (2004): *Filozofija*, V promenjeno izdanje, Zlatibor;
9. Krkljuš, S. (1977): *Učenje u nastavi otkrivanjem*, Radnički univerzitet Radivoj Čipranov, Novi Sad;
10. Laušević, S. (2002): *Dijalog o dijalogu*, u *Mala čitanka dijaloga*, Grafos, Podgorica;
11. Libert, A. (1935): *Filozofija nastave*, Geca Kon, Beograd;
12. Marinković, J. (1983): *Metodika nastave filozofije*, Školska knjiga, Zagreb;
13. Platon (1960): *Država*, Beograd, Kultura;
14. Platon (1979): *Ijon, Fedar i Gozba*, BIGZ, Beograd;
15. Platon (1939): *Misli o vaspitanju*, Beograd;
16. Platon (1968): *Protagora, Gorgija*, Beograd;
17. Platon (1976): *Odbrana Sokratova, Kriton, Fedon*, Beograd;
18. Šaranović-Božanović, N. (1989): *Teorijske osnove saznavanja u nastavi – problemi nesaznatog*, Prosveta, Beograd;
19. Stojković, A. B. (1954): *Uloga i mesto filozofije u srednjoškolskoj nastavi*, *Filozofski pregled*, Srpsko filozofsko društvo (Beograd), br. 1–2;

-
20. Tadić, Lj.: *Sokratika i sofistika*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd;
 21. Trnavac, N. i Đorđević, J. (1998): *Pedagogija*, Naučna knjiga, Beograd;
 22. Živković, D. (1995): *Filosofija obrazovanja i vaspitanja u Helena*, Bakar, Bor.

* * *

DIALOGUE IN TEACHING PHILOSOPHY

Summary: *In this paper, there are key reviews and research of using dialogue methods in teaching philosophy which has been used in high schools in Niksic and Podgorica in the school year 2004/05. A special accent has been put to the relation of other forms of teaching methods, correct and diverse use of Socrates variants of dialogue methods and achievement of successful teaching of philosophy. The intention was through analysis of results of the research; teachers get one of the possible choices in teaching work – the choice of dialogue method.*

Key words: *teaching philosophy at high school, Socrates dialogue, dialogue teaching method.*

* * *

ДИАЛОГ НА УРОКАХ ФИЛОСОФИИ

Резюме: *В настоящей работе речь идет о ключевых результатах исследования, проведенного в средних школах в городах Никшич и Подгорица в течение 2004/2005, учебного года об использовании диалогического метода на уроках философии. Особое внимание уделено ответу на вопрос: получают ли, применением вариантов диалогических методов Сократа на уроках философии, более успешные результаты в сравнении с другими методами? После анализа результатов исследования, возникло намерение предоставления преподавателям философии одного из возможных выборов метода в их работе – диалогического метода.*

Ключевые слова: *уроки философии в средней школе, диалог Сократа, диалогический учебный метод.*

Gotovi seminarski, maturalni, maturski i diplomski radovi iz raznih oblasti, lektire , puškice, tutorijali, referati - specijalizovan tim za usluge visokokvalitetnog pisanja, istraživanja i obradu teksta za kompletan region Balkana.

Posetite nas na sajtovima ispod:

WWW.MATURSKIRADOVI.NET

WWW.SEMINARSKIRAD.ORG

WWW.MATURSKI.NET

WWW.MATURSKI.ORG

WWW.SEMINARSKIRAD.INFO

Dostupni smo Vam 24h 365 dana u godini.

Za gotove verzije rada obratiti se na mail:

maturskiradovi.net@gmail.com

061/ 11-00-105

Seminarski, diplomski, maturski radovi, prevodi na engleski i eseji...